

TUNA BULGARLARININ DİN DEĞİŞTİRME VE MİLLİYETLERİNİ KAYBETME MESELESİ*

Engin EROĞLU**

ÖZET

Türklerin önceden mensup oldukları inanç sistemi ve hayat tarzlarıyla, mensup oldukları ya da temas kurdukları dinlere karşı gösterdikleri anlayış arasındaki ilişkinin mahiyeti tarihi olayların anlaşılması bakımından büyük öneme sahiptir. Bu bağlamda Türklerin dünya tasavvuru ve buna bağlı olarak sosyal, kültürel ve siyasi hayatı nasıl yönlendirdikleri hususu önem arz etmektedir. Din değiştirme hadisesini bu hususlar göz önüne alınarak değerlendirmek, din değiştirme ve hakimiyet arasındaki ilişkinin anlaşılması bakımından da önem taşımaktadır. Bu çerçevede Bulgarların Hristiyanlaşma sürecini yalnız dini zeminde değil, aynı zamanda algılanış ve uygulanış yönünden değerlendirmek önem arz etmektedir. Bu tespite yönelik değerlendirmelerde; Tuna Bulgarlarının din değiştirme ve benliklerini kaybetme sürecinin kültürel, demografik ve siyasi âmiller ışığında değerlendirilmesi iyi bir örnek teşkil etmektedir. Bu anlamda Bulgarların din değiştirmelerinin; onların kendi istek ve arzuları doğrultusunda gerçekleştiği kısmen doğru olsa da esasında bu değişim uzun bir zaman süreci içerisinde dini, demografik ve siyasi birtakım şartlar ve harici müdahaleler altında gerçekleşmiştir. Bu şartların oldukça ağırlaştığı Boris Han döneminde Bizans'a karşı verilen mücadeleler, Rumlaşma yerine yeni bir milletin ortaya çıkmasını sağlamıştır.

Anahtar Kelimeler

Tuna Bulgarları, Balkanlar, Hristiyanlık, Bizans.

GİRİŞ

Göktürk Devleti'nin zayıflamasıyla birlikte önemli bir güç olarak ortaya çıkan Hazar Devleti'nin baskısı ve taht mücadeleleri nedeniyle, Büyük Bulgar Devleti'nin ömrü uzun olmamıştır. Nitekim kurucusu Kubrat Han'ın ölümü

---

* Makalenin geliş tarihi: 31.05.2021 / Kabul tarihi: 22.11.2021

** Doç. Dr., Amasya Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, engin.eroglu@amasya.edu.tr (<https://orcid.org/0000-0001-9970-3141>).

üzerine devlet, 665'ten¹ sonra hanın oğulları arasında siyasi birliğin sağlanamaması nedeniyle dağılma sürecine girerek beş kola ayrılmıştır. Bu kollardan ikisinin tarihi süreçte önemli bir rol üstlendiği görülmektedir. Bunlardan birincisi Orta İdil bölgesine yerleşirken, diğeri Kubrat Han'ın üçüncü oğlu Asparuh önderliğinde batıya yönelerek, 668'de Tuna'yı geçmek suretiyle Balkanlara ulaşmıştır.²

Bulgarların Balkanlara ulaştığı 7. yüzyılda Bizans Devleti, doğu toprakları üzerinde İslam ordularının fetihleri ve Slavların bölgeye egemen olma faaliyetleri nedeniyle ilk Bulgar akınlarına karşı koyacak güce sahip olamamıştır.³ Ayrıca Balkan coğrafyasına ulaşan Bulgarların Bizans ordusuna karşı bataklık bir bölgede savunma hattı oluşturması, Bizans'ın donanma destekli askeri gücünü kırmıştır. Böylece Bizans kendisi için ileri bir savunma hattı olan Tuna'nın kuzeyinin savunmasından vazgeçerek geri çekilmiştir. Geri çekilme esnasında pusu kuran Bulgar birlikleri Bizans'a ağır bir darbe indirdikten sonra Tuna'nın diğeri yakasına geçerek Dobruca ve Deliorman'ı ele geçirmişlerdir. Daha sonra güney ve batı istikametinde ilerlemeye devam ederek Filibe ve Burgaz hattının kuzeyine yerleşen Bulgarlar, batıda Vidin'i ele geçirmek suretiyle Avarlara⁴ komşu olmuşlardır.⁵

¹ Umut Üren, "Büyük Bulgar Devleti", *Doğu Avrupa Türk Tarihi*, (Editörler: Osman Karatay, Serkan Acar), Kitabevi, İstanbul 2018, 266. Kubrat Han'ın ölüm tarihinin 642 olduğuna dair değerlendirmeler de bulunmaktadır.

² İbrahim Kafesoğlu, "Türk-Bulgar'ların Tarih ve Kültürüne Kısa Bir Bakış", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, S. 10-11, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1981-1982, 98-99; Bahaeddin Ögel, *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2001, 231; László Rásónyi, *Tarihte Türklük, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü*, 3.Baskı, Ankara 1993, 91; Jean Paul Roux, *Türklerin Tarihi*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2015, 109; Osman Karatay, *Bulgarlar: Yitik Bir Türk Kavmi*, Ötügen Neşriyat, İstanbul 2018, 134,136.

³ Alexander Borislavov Angelov, *Conversion and Empire: Byzantine Missionaries, Foreign Rulers, and Christian Narratives (ca. 300-900)*, PhD Thesis, The University of Michigan, 2011, 323.

⁴ İsmail Mangaltepe, "Avarlar", *Doğu Avrupa Türk Tarihi*, (Editörler: Osman Karatay, Serkan Acar), Kitabevi, İstanbul 2018, 229. 626'da İstanbul kuşatmasının başarısızlıkla sonuçlanmasıyla Avar hâkimiyet sahası daralmaya başlamıştı. Bu husus Bulgar Devleti'nin kurulmasına zemin hazırlamıştır.

⁵ Osman Karatay, "Tuna Bulgarları", *Doğu Avrupa Türk Tarihi*, (Editörler: Osman Karatay, Serkan Acar), Kitabevi, İstanbul 2018, 276.

Böylece Bulgarlar, bölgede Bizans'ın tahakkümü altında bulunan Slav unsurları üzerinde hâkimiyet kurmuşlardır. Avar hâkimiyetinin zayıflamasıyla⁶ birlikte bölgeye yerleşmiş olan Slavlar ise Bizans tahakkümünden kurtulmak için Bulgar hâkimiyetini memnuniyetle kabul etmişlerdir. Fehér; Slavların Bulgar hâkimiyetine istekli olmalarında Bizans'ın Slav ahaliye uyguladığı ağır vergilerin yanı sıra Bulgarlar ile Slavların Balkanlara gelmeden önce, Güney Rusya'dan İdil'e kadar uzanan sahada, birbiriyle ilişki içerisinde olmayı zorunlu kılan bir coğrafyada komşu olmalarının da etkisinin bulunduğunu ifade etmektedir. Ona göre, her iki milletin arasındaki kültürel münasebetler daha o zamanlar başlamıştı.⁷

Bulgarlar, hâkimiyet altına aldıkları Slav kabilelerden büyük bir kısmını Bizans sınırına, diğer kısmını ise Avar sınırına yerleştirmişlerdir. Böylece Hazar tehlikesinden kurtulan Bulgarlar bölgede teşkilatlanarak yeni bir devlet kurmuşlardır. Bu gelişmeyle birlikte; Bizans'ın İstanbul'un güvenliği açısından uyguladığı, savaşçı toplulukların Tuna'nın güneyine inme teşebbüsüne engel olma politikası büyük bir darbe yemiştir. Öte yandan, tıpkı Avarlar gibi Bulgarlar da kabile bilinci içerisinde dağınık halde yaşayan Slavlar üzerinde siyasi teşkilatlanma anlamında ciddi tesirler⁸ bırakarak, onlarda devlet bilincinin oluşmasında büyük rol üstlenmişlerdir. Bu doğrultuda Tuna Bulgarları, bir kısım Slav nüfusu teşkilatlandırmak suretiyle Slavlar üzerindeki Bizans tahakkümünü kırdıkları gibi, yeni kurdukları devletin sınırlarını Bizans'a karşı koruma imkânı da bulmuşlardı.

Ancak Balkan coğrafyasında Bizans güdümündeki Ortodoks Hristiyanlık anlayışının kalabalık Slav nüfus üzerindeki etkisi ve Katolik anlayışın hâmisî konumunda olan Frankların bölgedeki faaliyetleri, zamanla Bulgarların din, kültür ve siyasetine etki etmiştir. Nihayetinde Bulgarlar uzun süren bir değişim süreci içerisinde Hristiyanlaşmaya karşı koyamamışlardır. Böylece eski Türk din anlayışını bırakarak Ortodoks Hristiyanlığı benimsemek

⁶ İsmail Mangaltepe, a.g.m., 229.

⁷ Géza Fehér, *Bulgar Türkleri Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1984, 70.

⁸ Matthew Spinka, *A History of Christianity in the Balkans: A Study in the Spread of Byzantine Culture among the Slavs*, American Society of Church History, Vol. 1, Chicago 1933, 6-7.

zorunda kalmışlardır. Bu husus, aşağıda üzerinde durulacağı üzere, Tuna Bulgarlarının hâkimiyet anlayışında da birtakım değişikliklere neden olmuştur.

1. BALKANLARDA HRİSTİYANLAŞTIRMA POLİTİKALARI VE BİZANS-FRANK REKABETİ

Bizans-Frank rekabetinin anlaşılması bakımından Frankların Balkan coğrafyasındaki siyasi konumunu ortaya koymak önem arz etmektedir. Bu çerçevede Büyük Karl'ın Bavyera'yı zaptetmesi, Saksonları Hristiyanlaştırmak suretiyle itaat altına alması, Langobardların da aynı kaderi paylaşması ve nihayetinde Avar Devleti'nin de yıkılması neticesinde Frank Devleti Hristiyan dünyasının en kudretli devleti olmuştu. Bu başarıdan sonra, Roma kilisesi Franklarla bağlarını güçlendirirken Bizans kilisesinden daha da uzaklaşmıştır. Bu düşmanca tutumun temel sebebi olan dini görüş farklılıkları İznik konsülünde de çözüme kavuşturulamamıştı. Hristiyan dünyasının bu iki merkezi arasındaki çekişme, Roma kilisesi ile Frank Devleti'ni ittifak kurmaya zorlamıştır. Bu anlamda Papa III. Leo'nun 25 Aralık 800'de Roma Aziz Petrus Kilisesi'nde Karl'a imparatorluk tacı giydirmesi, kendisini Hristiyanlığın yegâne temsilcisi gören Bizans'ın siyasi menfaatlerine büyük bir darbe indirmişti.⁹ Bununla birlikte Franklar, Avrupa içlerine ilerlemek isteyen Endülüs Emevileri ile mücadele halinde iken¹⁰ Abbasi halifesiyle iyi ilişkiler içerisinde olmuşlardır. Bilindiği üzere, Halife Harun Reşid ile Frank Kralı Karl arasında¹¹ dostane ilişkiler tesis edilmişti. Hiç şüphesiz bunda her iki tarafın da Bizans ile mücadele halinde olmasının büyük payı bulunmaktadır.

Diğer taraftan Bizans'ın Slavlar arasında Hristiyanlığı yayma mücadelesi, Adriyatik kıyısındaki Dalmaçya topraklarında Slav nüfus arasında kalıcı sonuçlar doğurmuştur. Buna karşın 9. yüzyılın ilk yıllarında Hırvatlar ve

⁹ Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi* (çev. Fikret İşıltan), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2015, 170 vd.

¹⁰ Mehmet Özdemir, "Endülüs", *DİA*, İstanbul 1995, XI, 213.

¹¹ Casim Avcı, "Kudüs", *DİA*, İstanbul 2002, XXVI, 328.

Sırp lar ile Dalmaçya kıyılarındaki diğer Slavların, Bizans'a bağıllıktan vazgeçme eğiliminde oldukları anlaşılmaktadır.¹² Nitekim 9. yüzyıla kadar olan iki yüzyıl boyunca, bu Slavlar üzerinde Bizans'ın askeri ve idari anlamda bir etkisi bulunmamaktaydı. Bu süre boyunca, Bizans bazı kıyı kentlerinde yetkisini korumakla birlikte Balkanlardaki Bizans varlığı siyasi teşkilatlanma bakımından Slavlar üzerinde fazlaca bir etki bırakmamıştır. Ancak 9. yüzyıl içerisinde, İmparator Nicephorus'un birtakım kayıpları istisna tutulursa Bizans, Balkanlardaki olaylara doğrudan müdahaleye yönelik siyasi bir güç olmaya başlamıştır.¹³ Öyle anlaşıyor ki Bizans İmparatorluğu, Arap ve Slavlarla zorlu mücadelelerin ardından 842'den itibaren bölge siyasetinde söz sahibi olma yönünde ağır fakat kararlı bir şekilde ilerleme kaydetmiştir. 842'de Theophilos'un yerine geçen III. Mikhail ile başlayan bu süreç, 867'de Makedonya hanedanını kuran I. Basileios tarafından başarıyla sürdürülmüştür.¹⁴

858'den itibaren bölgede Roma ve Bizans kilisesi arasında yoğunlaşan çekişme bir anlamda dini ideolojilerdeki derin farklılığın bir sonucuydu. Moravya, Sırbistan, Makedonya ve Bulgaristan gibi doğu ve batı dünyası arasında uzanan topraklarda yerleşmiş olan Slavlar arasındaki misyonerlik çabaları bu çekişmeyi daha da şiddetlendirmişti. Öyle ki Slavların Hristiyanlaştırılması meselesi, Frank himayesindeki Roma misyonerleri ile Bizans misyonerleri arasında büyük bir rekabete dönüşmüştür. Bu anlamda taraflar birbirlerini teolojide ve pratikte yanlış öğreti yayma hususunda suçlamışlardı.¹⁵

Bizans, Moravya prensliğinin desteğini de alarak, özellikle Macaristan ve Bohemya bölgesinde Hristiyanlığı yayma faaliyetlerini yoğunlaştırmıştır. Bu çerçevede Konstantin Kiril ve Methodius kardeşler bu faaliyetlerde önemli görevler üstlenmişlerdi. Kiril ve Methodius kardeşler 22 yıl boyunca (863-885) Slavca vaaz verme ve dini âyinlerde Slavca'yı kullanmanın yanında,

---

¹² Donald M. Nicol, *Bizans ve Venedik: Diplomatik ve Kültürel İlişkiler Üzerine Bir Araştırma*, (çev. Gül Çağalı Güven), Sabancı Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2000, 29.

¹³ Alexander Borislavov Angelov, *a.g.t.*, 323-324.

¹⁴ Donald M. Nicol, *a.g.e.*, 28.

¹⁵ Donald M. Nicol, *a.g.e.*, 28-29.

yumuşak bir üslup kullanmak suretiyle Slavlar arasında Ortodoksluğun yayılmasında büyük rol üstlenmişlerdir.¹⁶

2. BULGARLARIN DİN VE MİLLİYETLERİNİ KAYBETME SÜRECİ

Tuna Bulgar Devleti Balkan yarımadasının kuzey doğusundaki hâkimiyetini¹⁷ sağlam temellere oturtarak Bizans ve Avar İmparatorlukları gibi iki büyük güç arasında varlığını korumaya çalışmıştır. Ayrıca Bulgarlar kolayca kendilerine ısındırdıkları yerli Slav halkı üzerinde, yukarıda da değindiğimiz üzere, derin etkiler bırakmışlardır. Nitekim henüz devlet fikrine sahip olmayan ve küçük kabileler halinde yaşayan Slavların askeri ve siyasi teşkilatlanma ile birlikte kültürel¹⁸ anlamda Bulgarlardan etkilendiği görülmektedir. Bir anlamda Slavlar üzerinde kurulan hâkimiyet, zamanla bazı Slav unsurların Bizans'a karşı mücadele etme yeteneklerini de geliştirmiştir.¹⁹

Bulgarların Tuna Nehri'ni geçerek Balkanlara yerleşmelerinden hareketle 679'dan itibaren Tuna Bulgar Devleti'nin kurulduğu söylenebilir. Bu gelişme son derece önemlidir. Çünkü Bizans politikalarının aksine İstanbul'a yakın geniş bir sahanın hâkimiyeti Bizans'ın elinden çıkmıştır. Bulgarlar burada hem konar göçer hem de yerleşik hayat için uygun imkânlar sunan günümüzdeki Şumnu şehrinin sınırları içerisinde yer alan Pliska'yı başkent yapmışlardı. Diğer taraftan İslam ordularının baskılarından dolayı ortaya çıkan zâfiyeti büyük idari reformlarla atlatan Bizans için bir başka tehdit ise Hırvat, Sırp ve diğer Slavların, İmparator Heraklius döneminde (610-641) Balkanların kuzeybatısına yerleşmiş olmalarıydı. Devlet bünyesinde yapılan idari değişiklikler sonucu bölgede nüfusun azalması nedeniyle Bizans, Hristiyanlığı

¹⁶ Charles Diehl, *Bizans İmparatorluğu Tarihi* (çev. A. Göke Bozkurt), İlgı Yayınları, İstanbul 2006, 76-77.

¹⁷ Charles Diehl, *a.g.e.*, 58.

¹⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Emruhan Yalçın, "Türk-Bulgar Ortak Kültürü", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 43, Bahar 2009, 560 vd. Bulgar Slavcasında idari ve askeri konularda pek çok Türkçe tabir yer almıştır. Grekçe olarak yazılmış Ön Bulgar kitabeleri içinde de Türkçe ifadelere rastlanmıştır.

¹⁹ İbrahim Kafesoğlu, *a.g.m.*, 102; Osman Turan, *Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, Ötügen Neşriyat, İstanbul 2015, 131.

kabul etmeleri ve imparatorluğa bağlı olmaları şartıyla bu unsurların bölgeye yerleşmesine izin vermeye mecbur kalmıştır.²⁰

681'de Bizans, IV. Konstantin'in Bulgar Hanı Asparuh ile yaptığı anlaşmayla Bulgar Devleti'ni resmen tanımıştır. Bu tarihten itibaren Tuna Bulgar Devleti Balkanlarda ve Orta Avrupa'da çok önemli bir konuma yükselmiştir. Bozkır ordularının hareket kabiliyeti ve savaşçılık yetenekleriyle yerleşik milletler üzerinde hâkimiyet kurabilme maharetlerine sahip ve kadim bir devlet geleneğine vâkıf Tuna Bulgarları, zayıf durumda olan Bizans'ın kuzey bölgelerinde çoğunluğunu güney Slav kabilelerinin oluşturduğu nüfus üzerinde hâkimiyet kurmuştur. Bu durum Bulgar hâkimiyetinin güçlenmesine, bölgenin ekonomik ve kültürel bakımdan gelişmesine katkı sağlamıştır.²¹

Bizans ile sıkı ekonomik faaliyetler içerisine giren Bulgarlar, II. Justinianus'un Bulgar Hanı Tervel (702-718)'in yardımı ile 705'te tahta çıkışı ve 711'de tahttan indirilişi olayında görüleceği üzere, zaman zaman Bizans'ın iç işlerine karışma kudretini de elde etmişlerdi. Ayrıca Bulgarlar, 712'de İstanbul üzerinde ciddi bir baskı kurarak Bizans devletini zor durumda bırakmışlardır.²²

Bununla birlikte iki devlet arasında ticaret merkezli işbirliği, Bulgarların ekonomik yönden güçlenerek refah düzeylerinin yükselmesine sebep olmuştur. Bu anlamda 716'da Tervel Han döneminde Bizans ile yapılan ticaret anlaşması gereği Bulgarlar, Arap ordularının İstanbul kuşatmasında (717-718) Bizans'a destek vermişlerdi. Ancak Sever Han (721-736) ve daha sonra Dulo hanedanlığına tâbi olmayan Kormuş Han'ın (737-754) başa geçmesiyle birlikte Bizans ile kurulan barış ortamı sona ermiş ve savaşlar dönemi başlamıştır.²³

Esasen Bulgar devletindeki iç politikaya dair sıkıntıların Kormuş Han'ın tahta geçmesiyle başladığı söylenebilir. Anlaşılan o ki Asparuh ile Tervel'in esaslarını belirlediği ve Dulo hanlarının geleneksel olarak uyguladıkları, Slavlara yönelik ılımlı politikalarda birtakım değişiklikler meydana gelmiştir. Nitekim bu dönemde Türk asıllı seçkinlerin, Slavlar üzerindeki ayrıcalıklarını

²⁰ Charles Diehl, *a.g.e.*, 56 vd.

²¹ Talat Tekin, *Tuna Bulgarları ve Dilleri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1987, 5.

²² Charles Diehl, *a.g.e.*, 61.

²³ İbrahim Kafesoğlu, *a.g.m.*, 103; Talat Tekin, *a.g.e.*, 6.

kaybetmemek için hanlarına tepki koydukları görülmektedir. Öyle ki bu sürüşmenin Dulo hanedanı yerine Vokil uruğundan Kormuş Han'ın tahta geçmesine dahi sebep olduğu yönünde değerlendirmeler bulunmaktadır.²⁴

Böyle bir ortamda başa geçen ve Bizans'a karşı başarı elde edemeyen Kormuş Han ülkenin ileri gelenleri tarafından öldürülmüştür. Akabinde ülkede bir fetret dönemi başlamış, hâkimiyet uruğlar (sülaleler) arasında el değiştirmiştir. Dolayısıyla da bu dönemde başa geçen hanların hâkimiyetleri uzun süreli olmamıştır. Bulgarlar arasındaki bu karışık durumu değerlendiren Bizans ise özellikle Slav meselesini sürekli tahrik ederek han değişikliklerine zemin hazırlamıştır. Sevinek Han'ın öldürülmesi, yerine Ugain uruğundan Teleç Han'ın geçmesi ve yine onun da öldürülerek Vokil uruğundan Savin Han'ın tahta geçmesi bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Ancak bütün bu olumsuzluklara rağmen Bulgar Devleti ayakta kalmış, Kurum Han ve oğlu Omurtag Han döneminde devlet yeniden toparlanmıştır. Özellikle Dulo uruğundan Kurum Han (803-814) cesur bir asker, akıllı bir siyasetçi, insaf ve adalet duygusuna sahip bir şahsiyet idi. Hukuk ilkelerini güçlendirmek için devlet meclisi aracılığıyla mevcut töreye ağır müeyyideler içeren yeni hükümler eklemiştir.²⁵

803'te Avarların yıkılışı sürecinde²⁶ Kurum Han'ın Erdel ve Macar Ovası'nın Tisa'nın doğusunda kalan kısmını ele geçirmesine rağmen Sırpların bölgede bir güç olarak ortaya çıkışı, Bulgarların aleyhine siyasi dengelerin değişmesine yol açmıştır.

Ancak bu olumsuz duruma rağmen Kurum Han döneminde devlet o derece güçlenmiştir ki Kurum Han II. Mikhael'in ordusunu mağlup ederek neredeyse Bizans'ı ortadan kaldıracak fırsatı yakalamıştı. Bu anlamda Kurum

---

²⁴ Osman Karatay, *a.g.e.*, 281-282.

²⁵ İbrahim Kafesoğlu, *a.g.m.*, 103-104; Osman Karatay, *a.g.e.*, 282.

²⁶ İsmail Mangaltepe, *a.g.m.*, 224. Bizans'ın Avar hâkimiyeti altındaki farklı kavimler arasına soktuğu nifak tohumları 622 yılında etkisini göstermeye başlamıştı. Nitekim 622 yılında, Bohemya ve Moravya'daki Slavlar isyan ederek uzun bir mücadeleden sonra ilk Slav devletini kurmuşlardı. Bu adım, sonraki süreçte Avar Devleti'nin bölgedeki hâkimiyetini güçleştirmiştir.

Han 809'da Sofya, Niş ve Belgrad kalelerini ele geçirerek Orta Avrupa ve Yakın Doğuyu birbirine bağlayan, ticari ve askeri bakımdan oldukça büyük öneme sahip güzergâhı kontrol altına almıştır. Nihai olarak İstanbul' u ele geçirmek suretiyle doğu ve batı arasında işleyen ticaretin akışını yöneterek Bulgar ülkesine refah getirmeyi amaçlayan²⁷ Kurum, 813'te Filibe ve Edirne'ye kadar ulaşmıştı. Ancak 804 baharında İstanbul' u kuşattığı sırada ölmüştür.²⁸

Böyle bir siyasi ortamda, baskılar neticesinde Slavların bir kısmı Bizans'a, Orta Balkanlardaki diğer Slav bakiyeleri ise Franklara sığınmıştır. Takip eden süreçte Kurum Han'ın yerine geçen Omurtag Han (814-831), Slavlar arasında Hristiyanlaşmanın oldukça yaygınlaşması üzerine, Slavlara yönelik politikasını değiştirmiştir. Devlet kademesindeki Slavlara²⁹ karşı, önceki dönemlerin aksine düşmanca politikalar izlenmiştir. Bu durum, daha önce Slavlara verilen ayrıcalıklardan rahatsız olan bazı Bulgar ileri gelenlerini memnun etmişti. Esasen Türk devlet geleneğinde görülmeyen bu tür müdahalelerin asıl muhatabı Bizans'tı. Çünkü Hristiyanlaşma süreci Bizans tahakkümü altına girmeyele sonuçlanabilirdi. Nitekim Bizans'ın ülke üzerinde uyguladığı Ortodokslaştırma politikası, Bulgarların kendilerine has yaşam tarzlarının bütünüyle değişmesi anlamına gelmekteydi.³⁰

Omurtag Han'ın genel siyaseti, babası Kurum döneminde ele geçirilen toprakları koruyarak ülke içinde ve dışında barış ortamının tesis edilmesine yönelik olmuştur. Ayrıca Niş, Belgrad ve Doğu Macaristan'ın ele geçirilmesiyle Sofya-Niş-Belgrad yolu ile Orta Tuna bölgesine bağlanan ticari yol gü-

---

²⁷ İbrahim Kafesoğlu, a.g.m., 104.

²⁸ Theophanes, *The Chronicle of Theophanes Confessor: Byzantine and Near Eastern History AD 284-813*, (translated by Cyril Mango and Roger Scott), Oxford University Press, New York 1997, 683 vd., Ahmet Taşağul, *Kök Tengri'nin Çocukları*, Bilge Kültür-Sanat, İstanbul 2018, 285.

²⁹ Hristo Stoyanov, *İz İstoriyata Na Bılgarskata Tsrkva*, Hristiyanstvoto Prez, Sofya 1998, 521. Bulgar soyundan gelen han, Bulgar ve Slavlar arasındaki ilişkileri düzenleyerek devletin bekasını korumaktaydı. Ancak han bu iki unsur arasındaki ilişkileri düzenlerken Bulgar aristokrasi sınıfının ayrıcalıklarını gözetmekteydi. Bununla birlikte Slav yöneticileri devlet yönetimi içerisinde hana destek vermekteydiler.

³⁰ Osman Karatay, a.g.e., 289-291.

zergâhu Bulgarların hâmilîği altında işlemeye başlamıştı. Üsküp ele geçirildikten sonra Selanik-Belgrad yolu da Bulgarların kontrolüne geçmişti. Bunu müteakip sahip olduğu toprakları ekonomik ve kültürel yönlerden geliştirmek isteyen Omurtag, Bizans ile iki yıl geçerli olacak bir anlaşma imzalamış, Franklarla dostça ilişkiler kurmuştu.³¹

Hiç şüphesiz Omurtag Han'ın işçilerine bu denli önem vermesinin en önemli sebeplerinden birisi, istilalara daha açık ve askeri bir garnizon olma özelliği taşıyan³² Makedonya üzerinden Slavlar arasında Hristiyanlığın yayılmaya başlamasıydı. Bu anlamda Slavlara oranla nüfus bakımından az olan Bulgarlar, onların etnik ve dini anlamda baskılarına maruz kalmışlardı. Dini anlamdaki baskının nedeni ise politeist ve animist bir din anlayışına sahip Slavların inanç bakımından daha üstün gördükleri³³ Hristiyanlığa yoğun bir şekilde geçmeleri olmalıdır. Diğer taraftan kalabalık olan Slav nüfusun dili, idare tarzının zaruri bir sonucu olarak üst tabakada kendine yer bulmuş, böylece Slavlaşma hat safhaya ulaşmıştır.³⁴

Bulgarların Slavlara oranla düşük nüfus yoğunluğuna sahip olmasının yanında, uzunca bir süre bölgeye herhangi bir Türk topluluğunun göç etmemiş olması da Bulgarların kültürel bağlardan koparak Slavlaşma tehdidi altına girmesinde önemli bir etken olarak değerlendirilebilir. Halbuki İskitlerden itibaren özellikle Doğu Avrupa sahası sürekli bozkır yaşam tarzını benimsemiş Türk topluluklarının göçleriyle beslenerek, Çin Seddi'nden bu bölgeye kadar uzanan topraklarda kültürel bir devamlılık, diğer bir ifade ile kültürel bir bütünlük sağlanmıştı. Ayrıca ticaret amacıyla İstanbul'dan gelip giden tüccarlar ile Bizanslı savaş esirleri de Hristiyanlaşma sürecini hızlandırmıştır.

---

³¹ Talat Tekin, *a.g.e.*, 8.

³² Steven Runciman, *A History of The First Bulgarian Empire*, G. Bell & Sons, London 1930, 282.

³³ Matthew Spinka, *a.g.e.*, 8 vd.

³⁴ Ahmet Taşağıl, *a.g.e.*, 286.

Bütün bu olumsuzluklara rağmen, Omurtag Han dönemine ait yazıtlarda geçen³⁵ hanın Tanrı tarafından tahta çıkarıldığına dair ifadeler, Omurtag döneminde hâlâ Bulgarların Türk hâkimiyet esaslarına bağlı olduklarını göstermektedir.³⁶ Nitekim Türk hâkimiyet anlayışında hükümdar, Tanrı'nın verdiği nasip ve bahsettiği güç ölçüsünde³⁷ otoritesini sağlayabilirdi. Kül Tigin Âbidesi'nin doğu yüzünün, on ikinci satırında geçen "Tengri küç birtük üçün..." ve yine aynı âbidenin yirmi dokuzuncu satırında geçen "*kirse tengri yarlıkazu* kutum bar üçün ülügüm bar üçün ölteçi budunug turgürü igit[t]im" ifadelerden³⁸ de açık bir şekilde anlaşılacağı üzere, Türklerin doğudaki temsilcileri de aynı kanaat üzerine bir iktidar algısına sahip olmuşlardır.

Buna karşın Bulgarların Hristiyanlığı kabulü, onların bu mücadele azmini kırabilirdi. Çünkü bozkırın zor hayat şartlarına göğüs geren ve Gök

---

³⁵ Géza Fehér, *a.g.e.*, 80-81. Fehér'in Madara'da bulunan yazıtta geçen Tangra kelimesi ve mânâsıyla ilgili tespitleri, Bulgarların Tanrı anlayışı hakkında önemli bilgiler içermektedir. Bulgar hanlarına ait diğer yazıtlarda da Tangra'ya izafe olunan mânâyı anlamak mümkündür. Tangra yerdekilerden tamamen uzak semavi bir varlıktır. Bulgar Türkleri, Tangra ile insanı diğer kavimler gibi birbirine karıştırmıyorlardı. Onlarda hükümdar Tanrı veya yarım Tanrı olmuyordu. Onların nazarında Han'ı, semavi hükümdar olan Tanrı diğer insanlar üzerinde han tayin ettiği için farklıdır. Fakat fânidir. Ne kadar yaşarsa yaşasın bir gün ölmeye mahkûmdur ve yerine başkası doğacaktır. Büyüklük ancak ruhtadır. Bırakılan yazıt, gelecek kuşağın bunu hatırlaması içindir. Muharrem Ergin, *Orhun Abideleri*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 2016, 58. Burada kastedilen mânâyı biz, Orhun Abidelerinde geçen "*Öd Tengri yaşar. Kişi oğlu kop ölgeli törümüş.*", yani "zamanı Tanrı yaşar, insanoğlu hep ölmek için türemiş" ifadesinde de açık bir şekilde görmekteyiz.

³⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Bahaeddin Ögel, *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014, 280 vd.

³⁷ Engin Eroğlu, "Orhun Abidelerine Göre Adil Hükümdarın Vasıfları", *Turkish Studies*, 13/1, 2018, 36.

³⁸ Ergin, *a.g.e.*, 45,51. Birinci ifade "Tanrı kuvvet verdiği için...", ikinci ifade ise "sonra, Tanrı başışlasın, devletim var olduğu için, kismetim var olduğu için, ölecek milleti diriltip besledim." anlamına gelmektedir.

Tengri'ye inanan Türkler, tabiatın olumsuzluklarına karşı yılmadan müca-dele veriyordu.³⁹ Bu anlamda Türkler tek tanrılı din anlayışının⁴⁰ da bir so-nucu olarak, zorlu hayat koşullarına karşı erken devirlerden itibaren disip-linli bir hayat ve toplum düzeni⁴¹ oluşturmuşlardı. Hristiyanlığa geçmek suretiyle din değiştirmek, bu hâkimiyet anlayışında da köklü bir değişikliği beraberinde getirecekti.

Omurtag Han'dan sonra yerine geçen oğlu Molomir (Balamir) de tıpkı babası gibi Hristiyanlığa karşı sert bir siyaset izlemiştir. Öyle ki Bizanslı bir esirin etkisinde kalarak vaftiz olan ağabeyi Enravota'yı dahi öldürtmüştü.⁴² Bu olay ülkede Hristiyanlaşmanın ulaştığı seviyeyi ve sebep olduğu iç çekiş-meyi göstermesi bakımından önemlidir. Öyle ki Hristiyanlaşma artık aile içi ilişkileri dahi bozacak seviyeye ulaşmıştı.

³⁹ Saadettin Yağmur Gömeç, *Şamanizm ve Eski Türk Dini*, Berikan Yayınevi, Ankara 2016, 27-28.

⁴⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Muharrem Ergin, *a.g.e.*, 34, 35, 69; Saadettin Gömeç, *a.g.e.*, 136-137; İskender Oymak, "Türk Mitolojisinde Su Kültü", *Türk Mitolojisine Giriş*, (Editörler: Fatma Ahsen Turan, Meral Ozan), Gazi Kitabevi, Ankara 2017, 83 vd.; Ünver Günay, Harun Güngör, *Türklerin Dini Tarihi*, Berikan Yayınevi, Kayseri 2015, 36. Orhun kita-belerinde geçen ifadeler ışığında Gök Tengri olarak adlandırabileceğimiz bu dinin temelinde, her şeyin yaratıcısı bir Tanrı'ya ve ölümden sonra yeni bir hayatın başlaya-cağına iman, bu yeni hayatta yiğitliklerin ve iyiliklerin mükafatlandırılacağına olan inanç ve ölmüş atalara saygı gibi hususlar yatmaktadır. Bu anlamda Türkler çok şey borçlu oldukları atalarını (eçü-apa) andıkları gibi Tanrı'ya da ilerideki günlerin bolluk ve bereket getirmesi için yakarmışlardır. Ayrıca tek Tanrı inancının sürekliliği yan-ında; su gibi çeşitli nesnelere kutsalın bir tezahürü olarak değerlendiren (tefekkür iklimi) Türkler, bu nesnelere saygı duymuşlardır. Bununla birlikte bu din anlayışının; Orta Asya'nın doğusundaki bozkırlarından Avrupa kıtasının içlerine kadar uzanan geniş bir coğrafyaya yayılmış olan ve ana kültür kalıbı aynı olmakla birlikte bazı fark-lılıkların da gözlemlendiği muhtelif Türk unsurlarınca aynı şekilde yaşanmış olduğu düşünülmemelidir. Géza Fehér, *a.g.e.*, 80. Madara'da bulunan Omurtag dönemine ait yazıt ile Tuna Bulgarlarına ait diğer yazıtlarda geçen din anlayışı ile ilgili ifadeler, yu-karıda kısaca değindiğimiz eski Türk din anlayışını yansıtmaktadır.

⁴¹ Fatma Ahsen Turan, "Eski Türklerde Tek Tanrı İnancı", *Türk Mitolojisine Giriş*, (Edi-törler: Fatma Ahsen Turan, Meral Ozan), Gazi Kitabevi, Ankara 2017, 35.

⁴² Osman Karatay, *a.g.e.*, 291.

852'de Boris Han'ın başa geçmesiyle birlikte ise Bizans'ın Ortodokslaş-tırmaya yönelik yoğun faaliyeti karşısında Bulgar Devleti, bazı ittifak arayış-larına girmişti. Bu anlamda Boris Han, Franklarla müttefiklik ilişkisi kurmak için teşebbüste bulunmuştur. Bu teşebbüsten cesaret bulan Frankların, za-man zaman Boris Han'a Hristiyanlığa geçme teklifinde buldukları bilin-mektedir. Ancak Boris Han'ın bu teşebbüsü, Frank yörüngesinde olan Hır-vatlara yapılan saldırılar ve Sırlara karşı başarısız savaşlar nedeniyle sonuçsuz kalmıştır. Ayrıca 842'de Bizans-Sırp savaşlarının bitmesiyle Bizans ve Franklar arasında Sırlar da önemli bir güç haline gelmişti. Güç dengesin-deki bu değişim Bulgarları siyasi anlamda daha da yalnızlaştırmıştır.

Takip eden süreçte Boris Han'ın Frank dostluğuna güvenerek Moravya Slavlarına saldırıları, onun Hristiyan olduğunu ilan etmesiyle sonuçlanmıştır. Bir anlamda Boris, uğradığı başarısızlıkların ardından Hristiyanlığı ön plana çıkararak bu tehlikeli durumdan devleti kurtarmaya çalışmıştı. Ancak bu durum, devletin din ekseninde yeni bir kültürel kimliğe geçişini hızlan-dırmış, Bulgar ve Slavların iyice kaynaşmasını sağlamış ve böylece yeni bir etnik sürecin yaşanmasına zemin hazırlamıştır. Bu kaynaşma döneminde, Slav ve Bulgarlar arasında artan evliliklerin⁴³ de payı bulunmaktadır.

Ayrıca Trakya ve Makedonya'nın hâkimiyet altına alınmasının Boris Han döneminde tamamlanması, Bulgar devleti içindeki Hristiyanların sayı-sını arttırarak bu dini tebaanın çoğunluk olmasını sağlamıştı. Bu durum, Hristiyan çoğunluğun etkisiyle, Bulgarları Hristiyanlığa geçme yönünde teş-vik etmiştir.⁴⁴

Bu bakımdan Hristiyanlaşma, tıpkı Rus milletinin teşekkülünde olduğu gibi⁴⁵ Bulgarlar için de sadece kültürel bir değişmeyi değil aynı zamanda dev-letin Hristiyanlığı kabulü ile birlikte Bulgar ve Slavların kaynaşmasını da ifade etmektedir.⁴⁶ Hristiyanlığa geçiş sürecinde, özellikle yeni dinin tam ola-rak kavranamamasından kaynaklanan bir kargaşa da yaşanmıştır. Bu kargaşa

⁴³ Ahmet Taşağıl, *a.g.e.*, 286.

⁴⁴ Talat Tekin, *a.g.e.*, 8-9.

⁴⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Ya-yınları, Ankara 2014, 34 vd.

⁴⁶ Georg Ostrogorsky, *a.g.e.*, 215.

ortamında geleneksel Bulgar dininin savunucuları halkı hükümdara karşı kıskırtmışlardı.⁴⁷

Ağır siyasi şartlar altında Hristiyanlığa girmeyi kabul eden ve nihai olarak 864'te vaftiz olarak⁴⁸ Hristiyan olduğunu ilan eden Boris'in adı⁴⁹ Türkçe "pars" kelimesinin Bulgarca söylenişidir. Ancak Sırlara esir düşüp kurtulduktan sonra Hristiyanlığa karşı düşmanca bir tavır sergileyen oğlunun adı Slavca bir isim olan Vladimir'dir. Hanedan üyeleri arasında Slavca isimlerin kullanılması hususu, Slavlaşmanın geldiği aşamayı göstermesi bakımından önemlidir. Ağır siyasi şartlar altında Hristiyanlığı kabul eden Boris, sonraları Hristiyanlığın kabulüne karşı çıkan çok sayıda ileri geleni idam ettirerek bu dinin savunucusu haline gelmiştir.⁵⁰ Bu husus Bizans'ın tahakkümü altına girmek istemeyen Boris'in ülke üzerindeki Bizans etkisini kırarak, milli bir kilise oluşturma çabaları ile ilgili olmalıdır. Nitekim tarihi süreç içerisinde Bizans hâkimiyet anlayışı Rumlaştırma, diğer bir deyişle Ortodokslarıyı amaçlamaktaydı.

Bu bağlamda Bizans Devleti, Bulgar kilisesini bir Grek piskoposunun idaresinde İstanbul patriğine bağlamak istiyordu. Buna karşın Boris Han, Bulgar patriği idaresinde tam bağımsız bir statü istiyordu. Bu hususta anlaşmazlık çıkınca Ortodoks ve Katolik çatışmasından faydalanmak isteyen Boris yönünü Roma'ya çevirdi. Papa⁵¹ Nicolaus I Bulgar kilisesini kendine bağlamak için bu durumu fırsat bildi. Ancak nihai olarak kurulması planlanan Bulgar başpiskoposluğu için Boris'in önerdiği iki isim Roma tarafından kabul edilmemişti. Ayrıca bağımsız bir Bulgar kilisesi için bir anlaşma sağlanamamıştır. Bizans ise bu konuda daha siyasi davranarak Bulgar isteklerine olumlu yaklaşmıştır. Bunun sonucunda Bulgar kilisesi İstanbul patriğinin

⁴⁷ Petir Mutafçiev, *İstoriya Na Bilgarskiya Narod 681- 1323*, Sofya 1986, 158.

⁴⁸ Georg Ostrogorsky, *a.g.e.*, 215.

⁴⁹ Ahmet Taşağıl, *a.g.e.*, 286. Ortodoksluğu resmen kabul etmesiyle Boris, Mikhail adını almıştır.

⁵⁰ Osman Karatay, *a.g.e.*, 292-293.

⁵¹ Jean Paul Roux, *a.g.e.* 109. Boris'in Hristiyanlığın öğretileri üzerine Papa'ya sorduğu sorular, yüz altı maddelik Responsa Nicolai Papae'nin doğmasına neden olmuştur. Bu metin Slavlaşma öncesi Bulgar kültürünün çeşitli yönlerine ışık tutmaktadır.

yüksek hâkimiyet haklarını kabul etmekle birlikte bir anlamda muhtariyet statüsü elde etmiştir.⁵²

Böylece 869-870'de İstanbul'da yapılan kiliseler toplantısında Bulgar kilisesi Roma kilisesiyle bağlarını tamamen koparmıştır. Bizans kilisesi tarafından müstakil bir piskoposluk olarak tanınmıştır. Bu netice aynı zamanda Bizans kilisesinin Balkanlardaki etkinliğinin arttığı, Roma kilisesinin ise itibar kaybettiğinin bir ifadesidir.⁵³

Boris Han dini ve dolayısıyla siyasi anlamda Bizans etkisini kırmak için, Slav alfabesinin (Kiril alfabesi) mimarları⁵⁴ da olan Selanikli iki kardeş⁵⁵ olan Kiril ve Methodius vasıtasıyla⁵⁶ İncil ve temel dini metinleri Slavcaya çevirtmiştir. Bununla da yetinmeyerek çok sayıda kilise⁵⁷ açmıştır. Buradaki amaç, yeterli sayıda din adamı yetiştirmek suretiyle Bizans'a tâbi din adamlarının ülkedeki etkinliklerini kırmak olmalıdır. Nitekim Bizans'ın özellikle 9. yüzyıldan itibaren Balkanlardaki Slavları Hristiyanlaştırmak suretiyle kendi nüfuz alanını genişletme⁵⁸ çabası içerisinde olduğunu, yukarıda izah etmiştik.

⁵² Georg Ostrogorsky, *a.g.e.*, 215, 219.

⁵³ Ahmet Taşağıl, *a.g.e.*, 286; Mehmet Aydın, *Hristiyan Genel Konsilleri ve II. Vatikan Konsili*, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya 1991, 25.

⁵⁴ Georg Ostrogorsky, *a.g.e.*, 214.

⁵⁵ Francis Dvornik, "The Significance of the Missions of Cyril and Methodius", *Slavic Review*, 23/2 (June 1964), Cambridge University Press, 196-197; Markus Fischer, "Feudal Europe, 800-1300: Communal Discourse and Conflictual Practices", *International Organization*, 46/2, Spring 1992, 440. Frankların 9. yüzyılın ortalarından itibaren bölgesel bir güç olmaktan çıkmaya başlamasını fırsat bilerek onların siyasi etkisinden kurtulan Moravya Prensliği, Bizans'tan yardım istemişti. Bizans ise bu yardıma karşın Kiril kardeşleri dini mevzuları anlatmak için bölgeye göndermiştir.

⁵⁶ Akdes Nimet Kurat, *a.g.e.* 36. Rusların Hristiyanlığı kabulünün kültür sahasındaki en önemli sonucu, onların alfabe ve yazı dili sahibi olmalarıdır. Bu anlamda Knez Vladimir'in Hristiyanlığı kabulünden 120 yıl önce, Kiril kardeşler tarafından Balkan Slavları için hazırlanan Slav alfabesini Ruslar da kullanmıştır.

⁵⁷ Axinia Džurova, "Once Again about the Iconography of Bulgarian Rulers Prince Boris (Knyaz Boris) and King Simeon (Tsar Simeon) —9th–10th Century", *The Journal Of Oriental Studies*, The Institute of Oriental Philosophy, Vol. 22, 2012, 160.

⁵⁸ Ihor Țevčenko, "Religious Missions Seen from Byzantium", *Proceedings of the International Congress Commemorating the Millennium of Christianity in Rus'-Ukraine*, General

Bu anlamda Bulgarların, Bizans'ın bu etkisini kırmak amacıyla Slavları da içine alan yeni bir anlayışı uygulamaya koydukları görülmektedir. Yine bu çerçevede birisi Ohri diğeri Pliska'da olmak üzere, özellikle Kiril alfabesini bilen rahipler eliyle iki edebiyat merkezi kurulmuş ve burada Bulgar edebiyatını zirveye taşıyacak olan çok sayıda öğrencinin öğrenim görmesi⁵⁹ sağlanmıştır. Bu yeni anlayışın şekillenmesinde Hristiyan Ortodoks kimliği belirleyici olmuştur.

Tuna Bulgarlarının Hristiyanlaşma sürecinde önemli adımlar atan Boris Han, 889'da oğlu Vlademir'e tahtını bırakarak bir manastıra inzivaya çekilmiştir. Ancak sıkı bir Hristiyanlık karşıtı olan Vlademir'in (889-893) ilerleyen yıllarda Hristiyanlığı devlet dini olmaktan çıkararak tekrar eski Türk dini inancına dönmek istemesi üzerine, yeniden devlet idaresini ele almıştır. Yönetime el koyan Boris, oğlu Vlademir'i öldürterek Bulgarlar arasında tekrar Hristiyanlık inancını hâkim kılmıştır.

Boris Han'ın yerine geçen diğerk oğlu Simeon'un ise kardeşi Vlademir gibi Hristiyanlığa karşı düşmanca bir politika benimsememesinde, onun bu dinin kabul edilmesi esnasında henüz yeni doğmuş olmasının etkili olduğu söylenebilir. Nitekim kendisi on yıl kadar Ortodoksluk inancına dâir bir eğitim de almıştı. Bununla birlikte onun döneminde, babasının hâkimiyet yıllarında olduğu gibi, siyasi yönden bağımsız hareket etmek isteyen Bulgarlar için Bizans tehlike olmaya devam etmiştir.⁶⁰

Simeon döneminde Güney Slavlarıyla karışan Tuna Bulgarlarının, kendi benliklerini kaybedip Ortodoks Hristiyan kültür çevresine dâhil oldukları⁶¹ söylenebilir. Öyle ki eski Türk devlet geleneğinde hükümdar için kullanılan "han" unvanının yerine Boris'in halefi Simeon (893-927) döneminden itibaren "çar" unvanı kullanılmaya başlanmıştır.⁶²

Editors Omeljan Pritsak and Ihor, Ukrainian Research Institute Harvard University Cambridge, Massachusetts, Vol. XII/XIII, 1988/1989, 10.

⁵⁹ Axinia Džurova, a.g.m., 161.

⁶⁰ Mirosław J. Leszka, "The Monk versus the Philosopher: From the History of the Bulgarian-Byzantine War 894–896, *Studia Ceranea*, Vol.1, Polska 2011, 56.

⁶¹ René Grousset, *Stepler İmparatorluğu: Atilla, Cengiz Han, Timur*, (çev. Halil İnalçık), Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2015, 189.

⁶² Ahmet Taşağıl, a.g.e., 286; Jean Paul Roux, a.g.e., 109.

Denilebilir ki Hristiyanlıktan ziyade, Bizans'ın siyasal ve kültürel etkisini kırmak için yapılan⁶³ tüm çabalara rağmen Boris Han döneminden itibaren Bulgar Devleti bir Türk devleti olma vasfını kaybetmeye başlamıştır. Bununla birlikte Slav unsurların devletin bünyesinde tutulması anlamında Bizans'a karşı başarı elde edilmiştir.

Böylece Tuna Bulgarları ve Slavların kültürleri üzerinde Hristiyanlığın etkisi, etnik ve kültürel anlamda kendine özgü özellikleri olan yeni bir milletin vücuda gelmesine sebep olmuştur. Fakat Hristiyanlık etkisi; başta teşkilatçılık ve askeri kabiliyetler olmak üzere, Bulgarların kültür alanındaki özelliklerini tamamen yok edememiştir. Öyle ki Hristiyan Bulgar ordusunun eski geleneklerini muhafaza ettikleri görülmektedir. Nitekim Hristiyanlık döneminde de Bulgar ordusu aynı kıyafetleri giymiş, aynı silahları kullanmaya devam etmiştir.⁶⁴

Ayrıca Bulgar ordusunun Bizans entrikalarının üstesinden gelebilecek askeri gücü muhafaza ettiği de görülmektedir. Örneğin Çar Simeon'un tahta çıkmasından hemen sonra Bizans ile Bulgar Devleti arasında ticaret hacmi oldukça büyümüş, bununla birlikte ticari ilişkiler nedeniyle ortaya çıkan anlaşmazlığın çözümü için iki Bizanslı tüccar görevlendirilmişti. Bu tüccarların, İstanbul'daki Bulgar pazarını Selanik'e nakletmesinin ardından Bizans tarafı Selanik pazarına gönderilen ticari malların gümrük vergisini oldukça yükseltmiştir. Bulgarların ekonomik çıkarlarına ters düşen bu tutum nedeniyle Simeon 894'te Bizans arazisine girerek Bizans ordusunu mağlup etmiştir. Mağlubiyeti hazmedemeyen Bizans, Macarları yardıma çağırarak suretiyle Bulgar tehlikesini atatabileceğini düşünmüştü. Ancak Bizans'ın bu hamlesi karşısında Simeon da boş durmayarak, o tarihte Güney Rusya topraklarında bulunan Peçeneklerden yardım talebinde bulunmuştu. Böylece Peçeneklerin desteğiyle Simeon, Bizans'a karşı 896 yılında kesin bir zafer kazanmıştır. Bu

---

⁶³ Axinia Džurova, a.g.m., 160 vd.

⁶⁴ Géza Fehér, a.g.e., 87.

zafer neticesinde, Bizans'ın Bulgarlara yıllık vergi vermesi şartıyla, bir barış antlaşması yapılmıştır.⁶⁵

SONUÇ

Tuna Bulgarlarında din değiştirme hâdisesinin, özellikle yönetici tabakadan bazı kişilerin kendi istek ve arzularının bir sonucu olarak gerçekleştiği kısmen doğrudur. Esasında bu değişim uzun bir zaman süreci içerisinde dini, demografik ve siyasi birtakım şartlar altında gerçekleşmiştir. Bu husus, Türk kültür dairesi içerisinde bulunan Bulgarlara sosyal, kültürel ve siyasal anlamda etki etmiştir.

Bizans'ın siyasal ve kültürel etkisini kırmak için yapılan tüm çabalara rağmen, Boris Han döneminden itibaren Bulgar Devleti bir Türk devleti olma vasfını kaybetmeye başlamıştır. Bulgarların hâkimiyet anlayışında Hristiyanlığın kabulüyle birlikte köklü değişiklikler meydana gelmiştir. Bu değişikliklerle birlikte, Boris Han'dan sonra tahta geçen oğlu Simeon döneminde Bulgar Devleti'nin Türk hâkimiyet esaslarına bağlılığı kaybolmuştur.

Boris Han'ın vaftiz olduktan sonra Roma'ya elçiler göndererek din adamı talep etmesi ve böylece Papayı ve Frankları Bizans'a karşı kıskırtmak suretiyle Ortodoks ve Katolik çatışmasından faydalanmak istemesi, Hristiyanlığı isteyerek kabul etmediğini, bu kararın ağır siyasi şartlar altında alındığını göstermektedir.

Tuna Bulgarlarının Slavlara nazaran düşük nüfus yoğunluğuna sahip olması ve uzunca bir süre bölgeye Türk topluluklarının göçünün olmaması nedeniyle Bulgarlar kültürel bağlarından kopmuşlardır. Böylece Sırp, Hırvat ve Bizans sarmalından kültürel anlamda kendilerini kurtaramamış, devletin bekası için özellikle Boris Han döneminde oldukça büyük bir çaba sarf etmişlerdir.

Bu anlamda Boris Han'ın Hristiyanlığa geçiş sürecinde Bizans etkisini kırmak için yaptığı mücadeleler, Rumlaşma yerine yeni bir milletin ortaya

⁶⁵ Mualla Uydu Yücel, "İlk Rus Yılığ" "Povesti Vremennih Let'e Göre X. Yüzyılda Rus-Bizans-Türk Münasebetleri", Prof. Dr. Işın Demirkent Armağanı, (Editör: Abdülkerim Özyayın vd.), Dünya Yayıncılık, İstanbul 2008, 213.

çıkmasını sağlamıştır. Slav unsurların devletin bünyesinde tutularak devletin ayakta kalmasını sağlama anlamında, Bizans'a karşı başarı elde edilmiştir. Bununla birlikte Hristiyanlaşma sürecinin tamamlandığı Simeon döneminde dahi siyasi yönden bağımsız hareket etmek isteyen Bulgarlar için Bizans'ın bir tehlike olmaktan çıktığı söylenemez.

Nihai olarak denilebilir ki Tuna Bulgarlarının ve Slavların doğudan Balkanlara getirdikleri kültüre, Hristiyanlığın tesirinin yanı sıra Tuna Bulgarlarının askeri ve teşkilatçılık kabiliyetlerinin de eklenmesiyle, yeni bir etnik yapıya ve kültürel özelliklere sahip Bulgar milleti vücuda gelmiştir.

KAYNAKÇA

- ANGELOV, Alexander Borislavov, *Conversion and Empire: Byzantine Missionaries, Foreign Rulers, and Christian Narratives (ca. 300-900)*, PhD Thesis, The University of Michigan, 2011.
- AVCI, Casim, "Kudüs", *DİA*, İstanbul 2002, XXVI, 327-329.
- AYDIN, Mehmet, *Hristiyan Genel Konsilleri ve II.Vatikan Konsili*, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya 1991.
- DIEHL, Charles, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, (çev. A. Göke Bozkurt), İlgı Yayınları, İstanbul 2006.
- DVORNIK, Francis, "The Significance of the Missions of Cyril and Methodius", *Slavic Review*, 23/2 (June 1964), Cambridge University Press, 195-211.
- DZUROVA, Axinia, "Once Again about the Iconography of Bulgarian Rulers Prince Boris (Knyaz Boris) and King Simeon (Tsar Simeon)—9th-10th Century", *The Journal Of Oriental Studies*, The Institute of Oriental Philosophy, Vol. 22, 2012, 157-171.
- ERGİN, Muharrem, *Orhun Abideleri*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 2016.
- EROĞLU, Engin, "Orhun Abidelerine Göre Adil Hükümdarın Vasıfları", *Turkish Studies*, 13/1, 2018, 29-38.
- FEHÉR, Géza, *Bulgar Türkleri Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1984.
- FISCHER, Markus, "Feudal Europe, 800-1300: Communal Discourse and Conflictual Practices", *International Organization*, 46/ 2, Spring 1992, 427-466.

- GÖMEÇ, Saadettin Yağmur, Şamanizm ve Eski Türk Dini, Berikan Yayınevi, Ankara 2016.
- GROUSSET, René, Stepler İmparatorluğu: Attila, Cengiz Han, Timur (çev. Halil İnalçık), Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2015.
- GÜNAY, Ünver - GÜNGÖR, Harun, Türklerin Dini Tarihi, Berikan Yayınevi, Kayseri 2015.
- KAFESOĞLU, İbrahim, "Türk-Bulgar'ların Tarih ve Kültürüne Kısa Bir Bakış", Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi, S. 10-11, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1981-1982, 91-123.
- KARATAY, Osman, "Tuna Bulgarları", Doğu Avrupa Türk Tarihi, (Editörler: Osman Karatay, Serkan Acar), Kitabevi, İstanbul 2018, 273-294.
- KARATAY, Osman, Bulgarlar: Yitik Bir Türk Kavmi, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2018.
- KURAT, Akdes Nimet, Rusya Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014.
- LESZKA, Mirosław J., "The Monk versus the Philosopher: From the History of the Bulgarian-Byzantine War 894-896", [Studia Ceranea, Vol. 1](#), Polska 2011, 55-70.
- MANGALTEPE, İsmail, "Avarlar", Doğu Avrupa Türk Tarihi, (Editörler: Osman Karatay, Serkan Acar), Kitabevi, İstanbul 2018, 203-240.
- MUTAFCİEV, Petir, İstoriya Na Bılgarskiya Narod 681-1323, Sofya 1986.
- NICOL, Donald M., Bizans ve Venedik: Diplomatik ve Kültürel ilişkiler Üzerine Bir Araştırma, (çev. Gül Çağalı Güven), Sabancı Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2000.
- OSTROGORSKY, Georg, Bizans Devleti Tarihi (çev. Fikret Işıltan), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2015.
- OYMAK, İskender, "Türk Mitolojisinde Su Kültü", Türk Mitolojisine Giriş, (Editörler: Fatma Ahsen Turan, Meral Ozan), Gazi Kitabevi, Ankara 2017, 83-107.
- ÖGEL, Bahaeddin, Düinden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2001.
- ÖGEL, Bahaeddin, İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014.
- ÖZDEMİR, Mehmet, "Endülüs", DİA, İstanbul 1995, XI, 211-224.
- RÁSÓNYI, László, Tarihte Türklük, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 3.Baskı, Ankara 1993.

- ROUX, Jean Paul, *Türklerin Tarihi*, Kabalıcı Yayınevi, İstanbul 2015.
- RUNCIMAN, Steven, *A History of the First Bulgarian Empire*, G. Bell & Sons, London 1930.
- TEVČENKO, Ihor, "Religious Missions Seen from Byzantium", *Proceedings of the International Congress Commemorating the Millennium of Christianity in Rus'-Ukraine*, General Editors: Omeljan Pritsak and Ihor, Ukrainian Research Institute Harvard University Cambridge, Massachusetts, Vol. XII/XIII, 1988/1989, 7-27.
- SPINKA, Matthew, *A History of Christianity in the Balkans: A Study in the Spread of Byzantine Culture among the Slavs*, American Society of Church History, Vol. 1, Chicago 1933.
- STOYANOV, Hristo, *İz İstoriyata Na Bilgarskata Tsirkva, Hristiyanstvoto Prez*, Sofya 1998.
- TAŞAĞIL, Ahmet, *Kök Tengri'nin Çocukları*, Bilge Kültür-Sanat, İstanbul 2018.
- TEKİN, Talat, *Tuna Bulgarları ve Dilleri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1987.
- THEOPHANES, *The Chronicle of Theophanes Confessor: Byzantine and Near Eastern History AD 284-813*, Translated by Cyril Mango and Roger Scott, Oxford University Press, New York 1997.
- TURAN, Fatma Ahsen, "Eski Türklerde Tek Tanrı İnancı", *Türk Mitolojisine Giriş*, (Editörler: Fatma Ahsen Turan, Meral Ozan), Gazi Kitabevi, Ankara 2017, 33-48.
- TURAN, Osman, *Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2015.
- ÜREN, Umut, "Büyük Bulgar Devleti", *Doğu Avrupa Türk Tarihi*, (Editörler: Osman Karatay, Serkan Acar), Kitabevi, İstanbul 2018, 251-271.
- YALÇIN, Emruhan, "Türk-Bulgar Ortak Kültürü", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 43, Bahar 2009, 555-576.
- YÜCEL, Mualla Uydu, "İlk Rus Yılığы "Povesti Vremennıh Let'e Göre X. Yüzyılda Rus-Bizans-Türk Münasebetleri", Prof. Dr. Işın Demirkent Armağanı, (Editör: Abdülkerim Özaydın vd.), Dünya Yayıncılık, İstanbul 2008, 209-228.

“ THE MATTER OF CHANGE OF RELIGION AND LOSSING THEIR
NATIONALITY OF THE DANUBE BULGARIANS ”

Abstract

The nature of the relationship between the previous belief systems and lifestyles of the Turks and their tolerance toward other religions is crucial for understanding historical events. In this context, how the Turks shaped their vision of the world and how they led their social, cultural and political life is important. Evaluating the religious conversion by taking into account these factors is also of utmost importance in understanding the relationship between religious conversion and domination. In this context, it is vital to evaluate the conversion to Christianity process of the Bulgarians not only on religious grounds but also in terms of perception and practice. The evaluation of the process of religious conversion and loss of self by the Danube Bulgarians in the light of cultural, demographic and political factors will serve as a good example for such determinations. In this context, although it is partially true that the Bulgarians converted their religion willingly, this change took place under a number of religious, demographic and political conditions over a long period of time. The struggles against Byzantium during the era of Khan Boris, when these conditions became extremely heavy, led to the emergence of a new nation instead of entering Byzantine culture.

Keywords

Danube Bulgarians, Balkans, Christianity, Byzantine.